

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Η. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΜΕ ΙΑΤΡΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΟΥ 1836-1839 ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΝΙΚΟΥ ΨΗΜΜΕΝΟΥ

Τα χειρόγραφα, που παρουσιάζονται παρακάτω, μου έδωσε για μελέτη πριν ένα χρόνο περίπου σε σύντομο ταξίδι μου στα Γιάννινα, ο κ. Νίκος Ψημμένος που διδάσκει Ιστορία της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Ηπειρωτικής πρωτεύουσας. Τα είχε αγοράσει εκεί από ευκαιριακό παλαιοπώλη μαζί με διάφορα βιβλία αρκετά παλαιά, που όμως δεν επιτρέπουν και αυτά να προσδιοριστεί ο τελευταίος κάτοχός τους.

Μια πρώτη εξέταση βεβαίως αμέσως πως είναι χειρόγραφα με ιατρικά μαθήματα του προηγούμενου αιώνα, που συρράφηκαν σε τέσσερα μεγαλύτερα. Η συρραφή έχει γίνει αργότερα χωρίς να τηρηθεί η σωστή σειρά στην τοποθέτησή τους. Η κανονική θέση κάθε μικρότερου χειρογράφου θα παρουσιαστεί μετά την περιγραφή τους, έτσι που θα γίνουν φανερές οι 4 ενότητες που τα αποτελούν.

Ως χρόνος έναρξης συγγραφής τους πρέπει να θεωρηθεί το έτος 1836 και ως τόπος η Αθήνα, όπως είναι γραμμένο στο εξώφυλλο του πρώτου χειρογράφου. Ως *terminus ante quem* πρέπει να θεωρηθεί η ημερομηνία 29η-12-(18)39, η γραμμένη στο τέλος του πρώτου χφου, παρά το ενδεχόμενο το (18)39, ειδικά, να γράφηκε από άλλο χέρι. Και αυτά για τα τρία χφα. Το κείμενο του τέταρτου είναι σύγχρονο με τα άλλα. Όμως, το πότε ακριβώς γράφηκε, δε μπορεί να καθοριστεί - για την ώρα τουλάχιστον.

Όπως θα γίνει φανερό από την ανάπτυξη της μελέτης, τα κείμενα αυτά είναι οι πρώτες παραδόσεις Παθολογίας, Θεραπευτικής και Γενικής Νοσολογίας στα δύο «Ιατρικά Σχολεία», που λειτούργησαν με κρατική ευθύνη στην Ελλάδα μετά τη συγκρότηση του ελεύθερου κράτους. Το πρώτο, από το 1835 μέχρι το 1837 με τη φροντίδα της Γραμματείας Εσωτερικών, γνωστό από το ιδρυτικό διάταγμα ως «Θεωρητικόν και πρακτικόν κατάστημα περί χειρουργίας, φαρμακοποιίας και μαιευτικής»¹ και το δεύτερο, από το 1838 μέχρι το 1840, γνωστό ως «Χειρουργική Σχολή»² με τη φροντίδα της Ιατρικής σχο-

1. Β Δ. 18)30-5-1835, ΦΕΚ 23/1835 σσ. 164 (ανατύπωση ΦΕΚ 1835 σ. 51).

2. Κ ω σ τ ή Ν. Λόγος εκφωνηθείς τη 4 Οκτωβρίου 1842...παραδίδοντος εις τον διάδοχόν του την διεύθυνσιν του Οθωνείου Πανεπιστημίου, Εν Αθήναις 1842, σσ. 2 και 4.

λής του Οθώνειου Πανεπιστημίου¹. Και το δύο είχαν εξάμηνα προγράμματα σπουδών που ολοκληρώνονταν σε δύο χρόνια. Το πρώτο μετεκπαίδευσε εμπειρικούς, κυρίως, γιατρούς², ενώ το δεύτερο δέχτηκε για φοίτηση άτομα με μόνα προσόντα ικανοποιητική γνώση ανάγνωσης, γραφής και απλής αριθμητικής, που μετά την αποφοίτησή τους θα υπηρετούσαν ως γιατροί δεύτερης κατηγορίας (δόκιμοι) στο στρατό, στο στόλο και όπου δεν υπήρχαν διπλωματούχοι γιατροί³. Η ιστορία αυτών των «σχολείων» αποτελεί αντικείμενο ειδικής έρευνας που είναι στο τέλος της και σύντομα θα δημοσιευθεί.

Περιγραφή των χειρογράφων.

1. χ φ ο. Χαρτ., 30 × 22, φφ 44, ετών 1836-1839.

Ιατρικά κείμενα.

Έχει συγκροτηθεί από 3 μικρότερα χφα συρραμένα μεταξύ τους με κλωστή. Εξώφυλλο από το ίδιο χαρτί. Τα δύο πρώτα (φφ 1-7ν και 8-27ν) από υποκίανο χαρτί με υδατόσημο. Το τρίτο (φφ 28-44ν) από υποκίτρινο χαρτί κατώτερης ποιότητας χωρίς υδατόσημο. Γραμμή χαραγμένη στο recto και verso κάθε φύλλου στο τελευταίο, αφορίζει περιθώριο.

Χαρτί με πολλές φθορές από επίδραση υγρασίας. Στα φφ 28-35ν απώλεια χαρτιού σε σχήμα τετράρτου κύκλου από αποσάθρωση. Μελάνι καστανό βαθύ. Γραφή όμοια σε όλα τα φύλλα από το ίδιο χέρι.

Στο εξώφυλλο γραμμένη με μαύρο ανοικτό μελάνι και μεγάλα σε μέγεθος γράμματα η λέξη «Παθολογία». Με το ίδιο χέρι, που είναι αυτό που έγραψε τα κείμενα, σημειώνεται παρακάτω «Μάθημα πρότον/του Κ Μ Π/άθηναι 1836». Το verso του εξώφυλλου λευκό. Στο φ 44ν είναι γραμμένο, όπου τελειώνει το ιατρικό κείμενο, από το ίδιο χέρι «Χαλκίς τῆ 29/12 39. Μ. Παλμοῦτζος». Το (18)39 μάλλον έχει προστεθεί αργότερα. Περιέχονται κείμενα ιατρικά ανορθόγραφα, που αναφέρονται στην Παθολογία — Θεραπευτική και τη Γενική Νοσολογία — Θεραπευτική. Το κείμενο στα φφ 28-44ν δεν είναι συνέχεια από τα δύο πρώτα και η γραφή σ' αυτό είναι καλύτερη. Μπροστά από τις επικεφαλίδες των νοσημάτων στα φφ 1-27ν έχει τοποθετηθεί αριθμός αργότερα, ώστε να χρησιμοποιήσει για κατάρτιση καταλόγου περιεχομένων (ο κατάλογος αυτός υπάρχει στο τέλος του 3ου χφου).

2. χ φ ο. Χαρτ., 29, 5 × 21, φφ 43, ετών 1836-1839.

Ιατρικά κείμενα.

Έχει συγκροτηθεί από 5 μικρότερα χφα συρραμένα μεταξύ τους με κλωστή. Είναι τα φφ 1-7ν, φφ 8-13ν, φφ 14-23ν, φφ 24-33ν και φφ 34-43ν. Εξώφυλλο από λαδόχαρτο που ενισχύει την πρόχειρη στάχωση.

Χαρτί υποκίανο με υδατόσημο που έχει και εδώ πολλές φθορές από υγρασία. Γραμμή στο περιθώριο, όπως περιγράφηκε και παραπάνω, στα φφ 14-43ν. Μελάνι μαύρο σε φφ 1-13ν και καστανό βαθύ στα φφ 14-43ν. Στα φφ 14-23ν ίδιες φθορές με τα φφ 28-35ν του 1ου χφου. Και εδώ κείμενα ιατρικά ανορθόγραφα, που αναφέρονται και αυτά σε Πα-

1. Β Δ. 9)21-6-1839, ΦΕΚ 32/1838 σ. 159 (ανατύπωση ΦΕΚ 1838 σ. 50).

2. «Α θ η ν ά», τόμος Ε', 6-8-1836, σ. 1462.

3. Β Δ. 7)19-5-1838, ΦΕΚ 32/1838 σ. 159 (ανατύπωση ΦΕΚ 1838 σ. 50).

θολογία - Θεραπευτική και Γενική Νοσολογία - Θεραπευτική, γραμμένα από το ίδιο χέρι. Όπως και στο 1ο, στους τίτλους των νοσημάτων της Παθολογίας υπάρχει ύστερη αρίθμηση, ενώ η Γενική Νοσολογία χωρίζεται σε κεφάλαια που αριθμήθηκαν όταν γράφονταν τα κείμενα.

3. χ φ ο. Χαρτ., 23×18, φφ 16, ετών 1836-1839.

Ιατρικά κείμενα.

Εξώφυλλο από λαδόχαρτο κολλημένο για ενίσχυση της πρόχειρης στάχωσης.

Χαρτί κιτρινωπό χωρίς υδατόσημο, σε καλή κατάσταση με μικρή επίδραση υγρασίας. Μελάني μαύρο. Γραφή καλή, ευανάγνωστη, από διαφορετικό χέρι (του Μ. Μηκέλη, που το όνομά του σημειώνεται σε φφ 8ν και 15ν). Ο γραφέας έχει γνώση των κανόνων της ορθής γραφής και, όπου έχει λάθη, είναι επειδή αντιγράφει ιατρικό κείμενο, που μάλλον δε γνωρίζει, γραμμένο από άλλον. Το φ 3 συνέχεται με σπάραγμα άλλου φύλλου, όπου διακρίνονται γράμματα συλλαβών από κείμενο γραμμένο από τον Μ. Παλμούτζο. Στο φ 8ν διαβάζουμε «Μ. Μηκέλης» και στο φ 15ν σημειώνεται μετά το τέλος του ιατρικού κειμένου, «Τη 8 Ιουλίου 1839. Εν Χαλκίδι Ευβοίας. Μ. Μηκέλης». Τα κείμενα είναι και εδώ ιατρικά και αναφέρονται μόνο σε Παθολογία - Θεραπευτική. Στο φ 16 πίνακας περιεχομένων (από το χέρι του Μ. Παλμούτζου) για τα μαθήματα Παθολογίας που περιέχονται και στα τρία χειρόγραφα και έχουν αριθμηθεί με αύξοντα αριθμό δίπλα στον τίτλο κάθε αρρώστιας που περιγράφεται από τον ίδιο στα αντίστοιχα φύλλα, όπως έχει προαναφερθεί.

4. χ φ ο. Χαρτ., 30×22, φφ 21, 19ος αι.

Κείμενο φαρμακοποιίας.

Κολοβό. Του φ 21 υπάρχει σπάραγμα. Εξώφυλλο από λαδόχαρτο κολλημένο για ενίσχυση της πρόχειρης στάχωσης, που έχει γίνει με κλωστή. Το φ 1ν λευκό.

Χαρτί λευκό με υδατόσημο. Είναι φανερό και εδώ η επίδραση υγρασίας. Μελάني καστανό. Γραφή από χέρι που δεν έχει σχέση με αυτά που έγραψαν τα άλλα τρία χφα, μάλλον ευανάγνωστη, όπου τα ορθογραφικά λάθη είναι ίσως αποτέλεσμα βιαστικού γραψίματος.

Στο φ 1 υπάρχουν οι παρακάτω αναγραφές: α) Στο άνω αριστερό μέρος σε τρεις σειρές διαβάζουμε: «Προς τον κύριον αλέξανδρον δρόσον / ιατρόν της κυνότοιτος κορινθίας / εις κόρινθων». β) Με το ίδιο χέρι σε άλλο σημείο και σε δύο γραμμές «τη μεγάλη δυσισιχέα / είναι τούτη εις τας φυλακάς» και με άλλο χέρι οι λέξεις «Δυμιυτρός» και «εκεινος ο άνθρωπος». Ακόμη τρεις λογαριασμοί χωρίς σημασία. Στο χφο περιέχεται κείμενο φαρμακοποιίας που έχει την επιγραφή «Κεφάλαιο Η», σημάδι πως είναι μέρος μεγαλύτερου που έχει χαθεί. Δε σημειώνεται στο κείμενο το όνομα του γραφέα ούτε οποιαδήποτε χρονολογία.

Από τον έλεγχο και την παραβολή των χειρογράφων 1ου, 2ου και 3ου (για το 4ο χφο θα γίνει λόγος στο τέλος) διαπιστώνεται ότι τα κείμενα που περιέχονται, συγκροτούν δύο ομάδες ιατρικών μαθημάτων. Η πρώτη είναι μαθήματα Παθολογίας και Θεραπευτικής, ενώ η δεύτερη Ειδικής Νοσολογίας και Θεραπευτικής. Τα κεφάλαια που συγκροτούν κάθε ομάδα είναι τα παρακάτω:

Π α θ ο λ ο γ ί α — Θ ε ρ α π ε υ τ ι κ ή. Η ονοματολογία των κεφαλαίων σύμφωνα με τον Πίνακα σε φ 16.

1. Περί εξετάσεως του ασθενούς (χφ1, φφ 1-5v).
2. Παθολογία και Θεραπευτική (φφ 8-8v).
3. Περί πυρετών (φφ 9-11).
4. Περί σφυγμού (φ 10 υποσ. 1).
5. Διαίρεσις των πυρετών (φφ 11-13).
6. Περί συνεχών πυρετών και απλού φλογώδους πυρετού (φφ 13-15).
7. Περί απλού σηπεδονώδους πυρετού (φφ 15-19).
8. Περί του απλού νευρικού πυρετού (φφ 19-22).
9. Περί των γαστρικών πυρετών (φφ 22-25).
10. Περί του χολερικού πυρετού (φφ 25-26v).
11. Περί ελμινθιακού πυρετού (φφ 26v - 27v).
12. Περί διαλειπόντων πυρετών (φ 27v και φφ 6-6v).
13. Διαίρεσις των διαλειπόντων πυρετών (φφ 6v-7).
14. Περί εφημέρου πυρετού (φ 7).
15. Τριταίος (φ 7v).
16. Τεταρταίος (φ 7v και χφ 2, φφ 1-5).
17. Περί των φλεγμονών εν γένει (φφ 5-10).
18. Περί εγκεφαλίτιδος, μηνιγγίτιδος (φφ 10-12).
19. Περί μυελίτιδος (φφ 12-12v).
20. Περί παρωτίτιδος (φ 12v).
21. Περί πνευμονονίας και πλευρίτιδος (φφ 13-13v και Χφ3, φφ 1-4).
22. Περί γαστρίτιδος (φφ 4-5v).
23. Της εντερίτιδος (φφ 5v-6).
24. Της δυσεντερίας (φφ 6-6v)
25. Της ηπατίτιδος (φφ 7-7v)
26. Περί νεφρίτιδος (φφ 7v-8).
27. Περί κυστίτιδος (φφ 8-9v).
28. Περί μητρίτιδος (φφ 9v-10).
29. Περί ρευματισμών (φφ 10-13v).
30. Περί ωτίτιδος (φφ 13v-14).
31. Περί περιτονίτιδος (φφ 14v-15v).

Γενική Νοσολογία — Θεραπευτική. Η ονοματολογία των κεφαλαίων είναι όπως καταγράφεται στο κείμενο.

ΤΜΗΜΑ 1ον

Της καθόλου Νοσολογίας στοιχεία.

- Κεφ. 1ον. Περί ιατρικής (Χφ 2, φφ 14-15).
 Κεφ. 2ον. Περί υγείας και νόσου (φφ 15-15ν).
 Κεφ. 3ον. Περί της παλαιότητας των νόσων (φφ 15ν-16).
 Κεφ. 4ον. Περί δι[αιρέσεως των νόσων] (φφ 16-16ν).
 Κεφ. 5ον. Περί των σταδίων των νόσων (ή κατά τους παλαιούς) περι των καιρών των νόσων (φφ 17-17ν).
 Κεφ. 6ον. Περί των μεταβολών που επυσιμβαίνουσι επί όλων των ανθρώπων όταν αρχίζουν να ασθενούν (φφ 17ν-18ν).
 [Κεφ. 7ον. έχει παραληφθεί]
 Κεφ. 8ον. Περί των αιτίων των νόσων εν γένει (φ 19).
 Κεφ. 9ον. Περί των άύλων αιτίων και των εκ τούτων προξενουμένων αιτιών (φφ 19-22).
 Κεφ. 10ον. Περί των έξωθεν εμπιπτόντων νοσοποιών αιτίων (φφ 22-23ν και Χφ I, φφ 28-28ν).
 Κεφ. 11ον. [Περί των αι]τίων τα οποία λαμβάνουσιν την [αρχήν των μέσα εις το σ]ώμα (φφ 28ν-29).
 Κεφ. 12ον. [Περί ιδιογενών νόσων] (φφ 29-29ν).
 [Κεφ. 13ον. Περί κληρονομικών ή συμφύτων νόσων] (φφ 29ν-33ν).
 [Κεφ. 14ον. έχει παραληφθεί]
 Κεφ. 15ον. Περί των μερικών νοσηρών αιτίων και των τούτων ασθενιών (φφ 33ν-34).

ΤΜΗΜΑ 2ον

Της καθόλου [Θεραπείας στοιχεία].

- [Κεφ. 1ον. Γενική Θεραπεία] (φφ 34-34ν).
 Κεφ. 2ον. Περί των φαρμάκων εν γένει και σύγκρισις αυτών με τροφήν και πόσιν (φφ 34ν-35ν),
 Κεφ. 3ον. Διαίρεσις των φαρμάκων (φ 35ν και Χφ 2, φφ 34-36).
 Κεφ. 4ον. Κατά πόσους τρόπους μεταχειριζόμεθα τα ιατρικά (φφ 36-39)
 Κεφ. 5ον. Περί της γενικής και μερικής δόσεως των ιατρικών (φφ 39-41ν).
 Κεφ. 6ον. Περί της του αίματος εξαγωγής (φφ 41ν-42).
 Κεφ. 7ον. Περί των εμετικών (φφ 42-43 και φ 24).

- Κεφ. 8ον. Περί κινητικών ιατρικών (φφ 24-25ν).
 Κεφ. 9ον. Περί εμετικοκαθαρτικών (φφ 25ν-26).
 Κεφ. 10ον. Περί τας θεραπείας εν γένει (φφ 26-29).
 Κεφ. 11ον. Περί της θεραπείας των οξέων και φλογιστικών νόσων
 (φφ 29-33) και χφ I, φφ 36-36ν).
 [Κεφ. 12ον. Περί της των αλγουσών νόσων θεραπείας] (φφ 36ν-40ν).
 Κεφ. 13ον. Περί [της] των χρονίων νόσων θεραπείας (φφ 40ν-43ν).
 Κεφ. 15ον. Περί της αφροδισίου (φφ 43ν-44ν).

Τα κείμενα είναι παραδόσεις μαθημάτων που καταγράφονται από ακροατή, που έχει πολλή μικρή γνώση κανόνων ορθογραφίας, αλλά καταγράφει σωστά, στο μεγαλύτερο μέρος, ό,τι ακούει κατά την εκφώνηση. Λάθη σημειώνονται όχι στους δυσκολότερους όρους -ίσως γιατί αυτοί γράφονταν σε μαυροπίνακα από τον καθηγητή- αλλά κυρίως στη διατύπωση αρχαιοπρεπών λέξεων ή εκφράσεων ή όπου παρακούεται ό,τι ειπώθηκε.

Οι φράσεις που γράφονται παρακάτω βεβαιώνουν πως υπάρχει καθηγητής που διδάσκει την Παθολογία - Θεραπευτική και ακροατές του μαθήματος που καταγράφουν, όπως: «εδικόν μας έργον είναι η παράδοσις της Παθολογίας και Θεραπευτικής...» και «ή δέ μερικη Παθολογία και Θεραπευτική εις την οποίαν θέλομεν καταγίνεσθαι τώρα ιδιαιτέρως...» στο φ 8 του Χφ I. «είναι περιττόν νά όμιλήσωμεν ήμεϊς ένταϋθα, διότι τά άκούσατε εις την χειρουργίαν και έπειδή ό καιρός είναι πολύ βραχύς τουτο μόνον θέλω νά σās παρατηρήσω...» στο φ 8 του Χφ 2. Το ίδιο και στα κείμενα Γενικής Νοσολογίας - Θεραπευτικής, όπου οι χαρακτηριστικές επίσης φράσεις «θέλομεν μεταχειρισθεϊ ήμεϊς τās άκολούθους διαιρέσεις...» στο φ 16ν του Χφ 2, «έπειδή λέγω ό άήρ...» στο φ 35 του Χφ I, και «εις αυτά μās φαίνεται ότι είναι...» στο φ 30ν του Χφ 2. Ακόμη η σημαντική αναγραφή για το μάθημα αυτό που επιτρέπει και την ταύτιση του καθηγητή που διδάσκει. «Μέ ποϊον τρόπον πρέπει νά διακρίνωμεν την 'Ασιανήν χολέραν από εκείνην όπου εις ήμας ένιοτε σποραδικώς φαίνεται και πώς πρέπει νά την θεραπεύσωμεν, πρό πολλοϋ συντόμως και πρό όλίγου έξοδικωτέρως έξεθέσαμεν την γνώμην μας εις άλλον συγγραματίον δηλαδή εις τόν Ασκληπιόν», στο φ 33 του Χφ 2.

Έτσι λοιπόν τα ζητούμενα είναι πλέον φανερά. Ποιοί είναι αυτοί που διδάσκουν, πού δίδαξαν τα μαθήματα αυτά και τι αντιπροσωπεύουν οι δύο που τα καταγράφουν (οι Μ. Παλμούζος και Μ. Μηκέλης).

Καθοριστικές για τις παραπάνω αναζητήσεις είναι οι δύο χρονολογίες που αναγράφονται στα χειρόγραφα. Το 1836 και 1839. Είναι χρονολογίες που έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ιατρική εκπαίδευση στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος.

Το 1835 έχει ιδρυθεί με Β.Δ. «Ιατροχειρουργικόν Σχολείον», όπως το

ονομάζει σε ενημερωτική του ανακοίνωση ο Διευθυντής του Δημήτριος Α. Μαυροκορδάτος, που είναι και καθηγητής της Φυσιολογίας σαυτό¹. Από την ανακοίνωση αυτή επίσης γίνεται γνωστό ότι το μάθημα της Παθολογίας και Θεραπευτικής στη δεύτερη σειρά μαθημάτων, που θα αρχίσει την 1η Σεπτεμβρίου 1836, θα διδάξει ο καθηγητής Ιωάννης Βούρος², ο οποίος δίδασκε το μάθημα και στην πρώτη σειρά μετά την άρνηση του Π. Ηπίτη³ να αποδεχθεί το διορισμό του σ' αυτή τη θέση, όπως όριζε το ιδρυτικό Β.Δ. Το όνομα του Ι. Βούρου δεν αναφέρεται πουθενά στα χειρόγραφα Παθολογίας - Θεραπευτικής. Όμως σειρά από ενδείξεις κάνουν όλες μαζί βεβαιότητα την υπόθεση ότι αυτός είναι ο καθηγητής που διδάσκει το μάθημα. Η χρονολογία στο εξώφυλλο του πρώτου χφ, «1836» και «Μάθημα πρώτον», οι φράσεις που προαναφέρθηκαν από τα χφ ότι «ἐδικὸν μας ἔργον εἶναι ἡ παράδοσις τῆς Παθολογίας καὶ Θεραπευτικῆς...» και «ἡ μερικὴ Παθολογία καὶ Θεραπευτικὴ εἰς τὴν ὁποίαν θέλομεν καταγίνεσθαι τῶρα ἰδιαιτέρως...» ορίζουν το μάθημα και την περίοδο όπου διδάσκεται. Και αυτό είναι το αντίστοιχο μάθημα των περιόδων του «Ιατροχειρουργικὸν Σχολείου». Πρόσθετα ενδεικτικά για την ταύτιση του καθηγητή, που οι παραδόσεις του έχουν καταγραφεί εδώ, με τον Ι. Βούρο είναι χαρακτηριστικοί ὅροι και φράσεις που απαντούν στα χειρόγραφα, και που έχουν χρησιμοποιηθεί από τον ίδιο σε γνωστά κείμενά του⁴, όπως «χοληρικός πυρετός», «κίνιον», «ὀδαξυσμός», «σκοτόδιος», «κεφαλαία» κ.ά.

Το δεύτερο μάθημα, η Γενική Νοσολογία και Θεραπευτική, δε διδάχθηκε στο «Ιατροχειρουργικὸν Σχολεῖον», όπως γίνεται φανερό από το πρόγραμμά του⁵. Περιέχεται όμως στα μαθήματα της «Χειρουργικῆς Σχολῆς»⁶ που λειτούργησε στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο, από το 1838 μέχρι το 1840, όπως προαναφέρθηκε. Καθηγητής που διδάσκει το μάθημα στην Ιατρική σχολή του Πανεπιστημίου, είναι ο Αναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας⁷ και είναι λογί-

1. «Α θ η ν ά», ὅ.π., σ. 1463.

2. Κ ο ύ ζ η Α., Βούρος Ιωάννης, Μ.Ε.Ε., τόμος Ζ, σ. 715, και Γ.Α.Κ., Οθωνικό Αρχείο, Γραμματεία Εσωτερικών (Υγιεινή-Ιατρικά), φακ. 190, υποφ. 128/5, εγγρ. Νο 849 /31-1-1936 όπου αναφορά σε διορισμό του Ι. Βούρου ως «καθηγητή Παθολογίας και Θεραπείας» στις 21-10-1835 (ανέκδοτο).

3. Ε. Β. Ε., Α ρ χ ε ἰ ο ν Η π ἰ τ η. Έγγραφα ελληνικῶν Δημοσίων αρχῶν, Έγγραφα Η 46 (διορισμός του στις 6-6-1835 ως καθηγητή στο Ιατροχειρουργικό σχολείο) και Η 47 (έγγραφο άρνηση διορισμού στις 28-9-1835), ανέκδοτα. Βλέπε Λίνου Πολίτη Κατάλογοι Αρχείων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, ΑΡΧΕΙΑ Α-ΝΕ (παλαιός αριθμός αρχειοθέτησης χ. 1509), και Κούζη Α. Ηπίτης Πέτρος, Μ.Ε.Ε., τόμος ΙΒ' σ. 331.

4. Β ο ύ ρ ο υ Ι., Νοσολογική κατάσταση των Κυκλάδων κατά το 1834 έτος, «Ασκληπιός», ΙΑ', 1-6-1837, σσ. 373, 375, 377, 383, 385.

5. «Αθηνά», ὅ.π.

6. Β Δ. 9)21-6-1839, ὅ.π.

7. Π ο υ ρ ν α ρ ὀ π ο υ λ ο υ Γ., Ιατρική Σχολή Αθηνών (1837-1931). Αναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας, «Ελληνική Ιατρική» 1931, τ. 12, σ. 1291 και Ω., Λευκίας Γεωργιάδης Α., Μ.Ε.Ε., τόμος ΙΣΤ', σ. 32.

κό ότι αυτός θα το διδάσκει και στη Χειρουργική σχολή. Το κείμενο περί Ασιατικής χολέρας, που σημειώθηκε παραπάνω από το φ 33 του Χφ 2, είναι η επιβεβαίωση της υπόθεσης, μια και ο ίδιος έχει γράψει εκτενέστατη διατριβή για την «Ασιανή χολέρα» στο περιοδικό «Ασκληπιός» τον Αύγουστο του 1836¹, ενώ δεν υπάρχει κείμενο εκτεταμένο άλλου πανεπιστημιακού δασκάλου αυτά τα χρόνια στο περιοδικό σχετικό με το αντικείμενο αυτό. Ένα πρόσθετο ενδεικτικό για την ταύτιση του καθηγητή, που οι παραδόσεις του καταγράφηκαν στα χειρόγραφα, με τον Α.Γ. Λευκία, είναι η συχνή παράθεση παραπομπών από αρχαία κείμενα, κάτι που χαρακτηρίζει τον τρόπο γραφής του, τουλάχιστον στα περισσότερα γνωστά μελετήματά του².

Για χρόνο που διδάχθηκε αυτό το μάθημα πρέπει να πιθανολογήσουμε το δεύτερο εξάμηνο της σειράς των μαθημάτων, που το τέλος τους χρονικά ταυτίζεται με τους τελευταίους μήνες του 1839, αφού το πρώτο εξάμηνο άρχισε τον Οκτώβρη του 1838³. Η ημερομηνία 29/12/39 που σημειώνεται στο χφ. είναι σε ομοφωνία με τα παραπάνω.

Ο ακροατής των μαθημάτων είναι ο Μ. Παλμούτζος. Δεν είναι γνωστό τίποτε άλλο γι' αυτόν. Το επίθετο απαντά μέχρι σήμερα και έχει προέλευση από τη Σύρα⁴. Όμως δεν υπάρχει στη Χαλκίδα⁵. Έτσι δε γνωρίζουμε αν ήταν πρακτικός γιατρός και πού άσκησε το επιτήδειμά του, αφού είναι γνωστό από τον έλεγχο των αποφοίτων της Ιατρικής σχολής μέχρι το 1845 ότι δεν πήρε δίπλωμα από αυτή⁶. Το γεγονός είναι ότι παρακολούθησε, όπως φαίνεται, τη δεύτερη σειρά των μαθημάτων του «Ιατροχειρουργικού Σχολείου», που άρχισε την 1/9/1839⁷, και αργότερα φοίτησε και στην «Χειρουργική Σχολή» του Πανεπιστημίου για βελτίωση των γνώσεών του ή για να αναπληρώσει ίσως αποτυχία του στο «Ιατροχειρουργικό Σχολείο». Αν πήρε απολυτήριο από τη «Χειρουργική Σχολή» και αν άσκησε ύστερα την προβλεπόμενη

1. Λευκίου Γ., Α., Φιλιπποπολίτου ιατρού κ.λ.π., Διατριβή περί της Ασιανής χολέρας, «Ασκληπιός», Α, 1-8-1836, σσ. 7-25 και Β, 1-9-1836, σσ. 49-66.

2. Βλέπε πρόχειρα στην παραπάνω πραγματεία και Α.Γ. Λευκίου, Σχολάρχου της Ιατρικής, Λογίδριον εκφωνηθέν κατά την της Ακαδημίας καθίδρυσιν... τη 3η Μαΐου 1837, Εν Αθήναις 1837, σσ. 1-4.

3. Β Δ. 22-8-1838, Εφημερίς Κυβερνήσεως 1838 σ. 182.

4. Τηλεφωνική επικοινωνία με οικογένεια Στυλιανού Παλμούτσου (καταγωγή από Ερμούπολη, τωρινή διαμονή Κηφισιά).

5. Έρευνα σχετική, με την ευγενική βοήθεια του καθηγητή Παν. Μαστροδημήτρη και του ιατρού Αποστ. Αφένδρα. Πρόσθετη έρευνα στους καταλόγους των ενόρκων της Εύβοιας που έχουν δημοσιευθεί στις εφημερίδες της Κυβερνήσεως αυτά τα χρόνια μέχρι το 1850.

6. Βάμβα Ν., Λόγος εκφωνηθείς τη 30 Σεπτεμβρίου 1845 υπό του πρώην πρυτάνεως κ. Ν. Βάμβα παραδιδόντος εις τον διάδοχον αυτού την πρυτανείαν του Οθωνείου Πανεπιστημίου... Εν Αθήναις 1845, σσ. 2-4.

7. Β Δ. 22-8-1838, 6.π.

για τις σπουδές του «υποδεέστερη» ιατρική, δεν είναι γνωστό.

Ο Μ. Μηκέλης, πιθανότατα, δεν έχει άλλο ρόλο από εκείνον του αντιγραφέα των τελευταίων κεφαλαίων της «Παθολογίας και Θεραπευτικής» από τις χειρόγραφες σημειώσεις του Μ. Παλμούτζου. Ο κίνδυνος καταστροφής των τελευταίων μαθημάτων (πιθανόν ύστερα από διαβροχή του χαρτιού ή άλλη αιτία) οδηγεί σ' αυτήν την αντιγραφή. Είναι χαρακτηριστικό πως μερικά φύλλα γράφτηκαν σε χαρτιά συνεχόμενα με άλλα που είχε γράψει ο Μ. Παλμούτζος και ότι το χφ του Μηκέλη (το Χφ 3) αρχίζει στο μέσο πρότασης, εκεί ακριβώς που έχει διακοπεί το χφ του Μ. Παλμούτζου.

Και τελευταία λίγα λόγια για το 4ο Χφ ο. Είναι μαθήματα Φαρμακοποιίας (Φαρμακίας¹, κατά τον όρο της εποχής), που διδάχθηκε στο Ιατροχειρουργικό σχολείο το 1835-1837 από τον Εαβέριο Λάνδερερ² (που μαζί με το συνάδελφό του Ι. Βούρο και τον Ι. Σαρτόριο είναι οι συντάκτες της πρώτης «Ελληνικής Φαρμακοποιίας»)³. Μπορεί να είναι και από τα μαθήματα της Ιατρικής Ύλης στην «Χειρουργική Σχολή» του 1838-1840⁴ ή από τα αντίστοιχα του Φαρμακευτικού σχολείου, που άρχισε να λειτουργεί επίσης τον ίδιο χρόνο⁵. Ποιος όμως κράτησε τις σημειώσεις αυτές, πώς βρέθηκαν μαζί με τις άλλες και ποια η σχέση τους με τον Αλέξανδρο Δρόσον («ιατρόν της κοινότητος Κορινθίας»), δεν είναι γνωστό.

1. «Α θ η ν ά», ό.π.

2. Β α τ ά λ α Μ., Λάντερερ (Landerer) Εαβέριος - Ιωάννης, Μ.Ε.Ε., τόμος ΙΕ', σ. 177.

3. Β ο ύ ρ ο ς Ι., Λανδερέρ Χ και Σ α ρ τ ό ρ ι ο ς Ι., Ελληνική Φαρμακοποιία κ. λ.π., Εν Αθήναις εκ της Βασιλικής τυπογραφίας, 1837.

4. Β.Δ. 9) 21-6-1838, 6.π.

5. Β.Δ. 15)27-6-1838, ΦΕΚ 32/1838, σ. 160 (ανατύπωση ΦΕΚ 1838 σσ. 51-52).